

MOJ GRAD I MOJA ZEMLJA

MY TOWN AND MY COUNTRY

Sažetak

U ovom radu autor želi pokušati dati jedan širi pregled značenja i simbolike etno-vjerskih grafita, pop-nacionalističkih parola, bedževa, stikera, natpisa na majicama, ikonografije i akata u Banjoj Luci i RS, a u svjetlu djelovanja etno-političke elite RS, čiji je centar upravo Banja Luka. Cilj je prezentovati relacije između ovih poruka plebsa i poruka koje odašilje elita u RS i pokušati ukazati na smjer u kojem se kreću ove relacije u posljednjih 6-7 godina, smjer u kojem se mijenja politički kontekst u kojem se etno-vjerski grafiti i pop-nacionalističke parole i akti produciraju i konzumiraju u Banjoj Luci i RS. U tom smislu, autor želi da ukaže zašto se ovi grafiti, parole i akti u RS posljednjih godina sve manje mogu „proizvoditi“ i „čitati“ samo u kontekstu „posljedica rata“ i etničkih podjela bh. društva, a sve više u kontekstu nacionalističke diktature etno-političke elite RS, sa značajnim elementima fašizma koji jača.

Autoru nije cilj da dokaže da su etno-vjerski grafiti i druge pop-nacionalističke poruke plebsa fašističke same po sebi, već da dobijaju značajne osobine fašističkog konteksta kako se etno-politička elita RS sve više i sve čvršće oslanja na građanski rat, ratne stečevine, etnički očišćene teritorije, „Dejton“ i pokušava ih osvježavati nategnutom kulturnom i ratno-emancipatorskom tradicijom RS, novom neoliberalnom retorikom, novom „normalnošću“, novom konstelacijom odnosa u Evropi i svijetu, novim strahovima i zaboravom prijeratnih iskustava Bosne i Hercegovine. Također, autoru nije cilj da prikaže da je čitav srpski narod sa kojim se identificiraju autori etno-vjerskih grafita i drugih pop-nacionalističkih poruka i pripadnici etno-političke elite fašistički, genocidan ili orijentiran ka nacionalističkoj mržnji i fašizmu. Nije ni cilj da se prikaže istorija i kulturna tradicija Srba u Bosni i Hercegovini, ratovi i ustanci u kojima su učestvovali (kao i drugi narodi Balkana), kao determiniran tok događaja koji „neumitno“ vode ka nacionalizmu, etnokratiji i fašizmu.

Cilj istraživanja ove teme, metod i konceptualni okvir su značajnim dijelom motivisani potrebom da se ukaže razorno djelovanje etno-političke elite u Republici Srpskoj, elite koja već deceniju i po vrši surovo i distorzivno političko eksploatisanje bogate i istinski vrijedne istorije i tradicije srpskog naroda koji se ni po čemu ne razlikuje od drugih, koji je kao i drugi narodi živio, stvarao,

ratovao, doseljavao i odseljavao na i sa prostora Banje Luke, Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije. Cilj i želja autora je da osvjetli načine elitističkog i politikantskog iskrivljavanja prošlosti zarad sebičnih i partikularnih interesa sadašnje političke i ekonomske elite i lidera u RS. Ovakvo ponašanje elite u RS prijeti da dugoročno ošteti skoro svaki smisao, svaku vrijednost, čovječnost i značaj kulturnog naslijeđa srpskog naroda i njegovih pravoslavnih i slavenskih predaka u Bosni i Hercegovini i Srbiji; prijeti da uništi svako sjećanje na kulturu suživota i tradiciju zajedničkog življenja, zajedničke istorije i tradicije, naročito sjećanja na otpor bosanskohercegovačkih naroda protiv fašizma u II sv. ratu; prijeti da obezvrijedi svaku od stotina hiljada žrtava fašističkog terora u NDH i cijeloj bivšoj Jugoslaviji. Slično ponašanju srpske elite u RS, moguće je identifikovati dijelove i akte etno-političkih elita Bošnjaka i Hrvata u BiH koje građanima nameću slične nategnute, iskrivljene i nenaučne predstave o etno-političkoj tradiciji hrvatskog i bošnjačkog naroda u BiH. Mada bi istraživanja o „natezanjima i pariranju“ između različitih predstava o tradiciji, istoriji i kulturi BiH i njenih naroda, koje kreiraju bošnjačka, srpska i hrvatska etno-politička i intelektualna elita u BiH, možda bila zanimljiva, ovaj rad nema namjeru da se time bavi.

Autor je odabrao baš ovu temu i baš grad Banju Luku, jer je i sam srpskog porijekla, čiji su preci živjeli na prostorima Banje Luke, Bosanske krajine, BiH, Lik, i drugih krajeva nekadašnje Jugoslavije. Sam autor se rodio u Banjoj Luci, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju, Pravni fakultet i gdje sada radi i živi. U tom smislu, ovaj rad predstavlja pokušaj razotkrivanja zabluda i mitova koje elita nameće građanima, pripadnicima srpskog naroda u „autorovom dvorištu“; razotkrivanja načina na koji elita zloupotrebljava ljudske emocije, već kreirana nacionalna osjećanja i kolektivno sjećanje i radikalizuje plebs do željenog stadijuma u kojem se totalitarne i fašističke poruke elite mogu pravdati raspoloženjem masa, a protekom vremena se više ne može razabrati šta je prvo nastalo: poruka elite ili poruka plebsa.

Ključne riječi: simbolika etno-vjerskih grafita, pop-nacionalističke parole, bedževi, stikeri, natpisi na majicama, ikonografija, etno-političke elite

Summary

The author's intention behind producing this paper is to present a wider picture of the meanings and symbolic of ethno-nationalistic graffiti, pop-chauvinist slogans, badges, stickers, Printed T-Shirts, iconography and acts in Banja Luka and RS in the light of the RS ethno-nationalistic elite's activities operating exactly from Banja Luka and using it as their hub. The aim is to present the relation between these signals repeatedly dispatched by common populace and signals dispatched by the RS elite and try indicating the direction to which these relations have been veering in for previous six to seven years. The direction author attempts to indicate concerns the changes within the political context in

which the ethno-religious graffiti and pop-chauvinist slogans are consumed in Banja Luka and RS. To that extent, author wants to identify reasons why, up to recently, those graffiti, slogans and acts could be less and less interpreted as “produced” and “read” in the context of “war consequences” and ethnic divisions of the B-H society, but rather within the increasing context of nationalist dictatorship as set up by the RS ethno-nationalistic elite with notable fascist traits that keep gaining in power.

Author’s objective is not proving how the ethno-religious graffiti and other common populace’s messages are of fascist nature per se, but to prove how they keep gaining the notable features of fascist context, how does the RS ethno-nationalistic elite increasingly count on the civil war, war gains, ethnically cleansed regions, “Dayton” and make attempt of injecting new blood in that groundwork by the means of stretched RS cultural and wartime tradition in an emancipatory manner, new neo-liberal rhetoric, new “state of normality”, new power relations in Europe and the world, new fears and forgotten BiH’s pre-war experience. Furthermore, author’s goal is not outlining the entire Serb population, with whom the ethno-religious graffiti and pop-chauvinist slogans producers and ethno-political elite’s members equate with, as prone to the fascism, genocide or the dissemination of hatred and fascism. The author’s aim is not either to outline the history and tradition of B-H Serb population, the uprisings and rebellions in which they participated (just like other Balkans peoples) as predetermined chain of events “unavoidably” leading to the nationalism, ethnocracy and fascism.

The method, conceptual framework and purpose of examining this subject is partially motivated by the need to point out the devastating impact of the ethno-political elite in the Republic of Srpska – the elite which has been brutally and distortionally exploiting for a decade and a half the rich and authentic histories and traditions of the Serb people – the people without any considerably varying from other, the people who was living, creating, fighting wars, settling at and moving away from the Banja Luka area, Bosnia and Herzegovina and former Yugoslavia. The author’s wish and intention is to cast a light at ways of elitist and petty political perverting of past an account of small minded and specific interests of the current political and economic elite and leaders in RS. Such behavior as displayed by the RS elite could inflict the lasting damage to the general sense, entire set of values, humaneness to the cultural heritage’s importance of the Serb people and their Orthodox and Slavic roots in Bosnia and Herzegovina and Serbia. It threatens to destroy the entire coexistence culture’s recollection and the tradition of living together, common history and traditions. It is a particular threat to the recollecting of B-H peoples’ resistance that was put up against the WW II fascism by devaluating every of hundreds of thousands of NDH fascist terror’s victims and all victims in former Yugoslavia. The similar behavior, as displayed by the RS elite, can be traced and identified at B-H Bosniak and Croat ethno-political elites in their activities which force

similar overstretched, convoluted and non-scientific ideas related to the ethno-political tradition of the B-H Croat and Bosniak peoples. Although a research examining the “overstretched and warding off” among different notions of tradition, history and culture of BiH and her peoples as produced by B-H Bosniak, Serb and Croat ethno-political and intellectual elites might have been intriguing, this very paper has no intention of covering it.

The author has selected this very matter and the very city of Banja Luka because he himself is of Serb origin, whose ancestors lived in the area of Banja Luka, Bosnian March (Bosanska Krajina), B&H, Lika and many other areas of former Yugoslavia. The author himself was born in Banja Luka, completed there primary and secondary education, and graduated from the Faculty of Law in Banja Luka, where he works and lives. In this respect, the paper makes an attempt to debunk delusions and myths which the elite forces upon people, members of the Serb people in the “author’s backyard”. The attempt to debunk the ways in which the elite takes advantage of people’s emotions, previously formed national sentiment and collective memory, and ways of radically charging the common populace to induce the desired stage which perfectly fits the justification of the elite’s totalitarianism and fascist messages by the masses’ inclination, whilst it becomes impossible, as time goes by, to make a clear distinction whose message came first: the elite’s or the common populace’s one.

Keywords: *ethno-religious graffiti’s symbolic, pop-chauvinist slogans, badges, stickers, Printed T-Shirts, iconography, ethno-political elites etc.*

Uvod

Ovaj rad istražuje, paralelno, materijal koji u stvarnom i virtuelnom svijetu produciraju stanovnici gradova i naselja u RS (i koje za potrebe ovog rada zovem „poruke plebsa“) i materijal u produkciji zvaničnih političkih i društvenih institucija (ustav i zakoni, vlada, skupština, partije, politički, društveni i borački lideri, kulturne organizacije i događaji), pokušavajući ih staviti u odnose iz kojih se može čitati ukupni politički i društveni kontekst u kojem se poruke plebsa proizvode i konzumiraju.

Izvori materijala su dijelom lično prikupljeni, fotografisani, posmatrani i analizirani tokom proteklih 5-7 godina, a dijelom su rezultati istraživanja interneta i ličnog životnog iskustva autora. U tom smislu, autor je fotografisao i prikupljao etno-vjerske grafite na ulicama grada Banje Luke, ali i drugih gradova u RS (Istočnog Sarajeva, Zvornika, Bijeljine, Laktaša i dr.) i, manjim dijelom, Srbije. Poruke plebsa u ovom radu su izbor najglasnijih, najzastupljenijih i najpopularnijih

nacionalističkih grafita, parola, bedževa, stikera, natpisa na majicama, ikonografije, akata i drugih poruka mržnje koje su se čule i dešavale na ulicama, sportskim i kulturnim događajima i spektaklima u Banjoj Luci, Prijedoru ili Beogradu, a koje je autor lično posmatrao ili o njima saznavao iz medija i od učesnika. Dio materijala koji se odnosi na poruke elite je rezultat prikupljanja materijala o spomenicima, nazivima ulica i trgova u Banjoj Luci i istraživanja medijskih izjava, natpisa, ustava i drugih propisa RS, javnih događanja i spektakala i zvaničnih, stranačkog marketinga i javno dostupnih stavova partijskih, političkih i društvenih institucija i lidera u RS.

Konceptualni okvir

Kao konceptualni okvir ovog istraživanja uzet je rad Umberta Eka „Vječni fašizam“¹ iz kojeg su i svi citati korišteni u ovom radu. Iako se rad oslanja i na interpretaciju djela drugih autora i raznoliko istorijsko štivo, zbog širine rada i nedostatka vremena, autor se nije mogao dublje posvetiti njihovoj primjeni na prikupljeni materijal. Autor smatra da je navedeno djelo Umberta Eka nenadano poslužilo kao odgovarajući okvir, ogledalo u kojem se prikupljeni materijal sam po sebi mogao prepoznati bez ikakvih natezanja, a u cilju njegove klasifikacije, obrade i šire prezentacije političkih i društvenih konteksta u kojem je nastajao. Naravno, Umbertovi elementi nisu uzeti baš svi, doslovno i pojedinačno, iako su mogli.

Moguća prednost ovakvog koncepta je da je iz ovakvog šireg pregleda lako odabrati jednu temu i prepustiti se detaljnijem otkrivanju relacija i dubljem čitanju konteksta poruka plebsa. Također, ovakav pristup može otvoriti puno pitanja čitaocu i zajednici i motivisati ih na dalja istraživanja. Mogući nedostatak je taj da se sve ili pojedine relacije čitaocu učine neargumentovane i nategnute, naročito bez prethodnog čitanja Umbertovog članka. Također, mogući nedostatak je i taj da se klasifikacija poruka plebsa učini nedovoljno razgraničenom i preklapajućom tim prije što kratki tekst grafita krije iza sebe više podtekstova i političkih poruka, sinkretički stopljenih i teško razdvojivih, naročito pri pokušaju analize svih njegovih političkih i društvenih konteksta, kao što se i Umbertovi elementi vječnog fašizma u realnosti često pojavljuju u različitim simbolima tradicionalizma, vječnog rata ili mačizma.

---

¹ Objavljen u „New York Review of Books“, 22. juna 1995. godine.

U osnovi ovog rada i istraživačkog pitanja leže dva stara i povezana pitanja. Prvo je da li su poruke plebsa samo manifestacija spontanog građanskog pop-nacionalističkog opredjeljivanja i konfliktiranja pod uticajem posljedica rata i „neisprovociranih i neevociranih“ tradicionalnih etničkih mitova, sjećanja i emocija, koje jače ili slabije žive među plebsom, ili je nastajanje i čitanje ovih poruka pod snažnim i presudnim uticajem etno-političke elite u RS i njihovog stalnog bombardovanja etnocentričnim i ratnim predstavama, bez kojeg ove poruke ne bi nastajale u tolikom broju, niti bi imale takav značaj u društvu i izvještačen politički kontekst? Ako se odgovori na prvo, istovremeno se može odgovoriti i na drugo pitanje, a to je da li se čitajući politički kontekst grafita i drugih pop-nacionalističkih poruka plebsa može zaključiti da društveno-politička realnost u RS pokazuje (ili krije) manje ili veće prisustvo fašizma, kako i kakvog?

Background

Banja Luka i okolica kao i mnogi drugi krajevi često su bili crossroad vojski, država, kultura, vjera i naroda. Tu su se sticale ilirske kulture Mezeja i Japoda uz jako prisustvo Sasa i Kelta, zatim granice rimskih provincija Panonie i Dalamtie (Castrum, Ad fines, Ad Ladios), Rima i germanskih i avarskih plemena, pa Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, pa franačkog i vizantijskog uticaja, prvih slavenskih srednjovjekovnih kneževina i Ugarske i Vizantije. Banja Luka je bila blizu tromeđa slavenskih katoličkih, krstjanskih (bogumilskih) i pravoslavnih velikaša, njihovih državica i interesa; našla se u trokutu katoličke, otomanske i pravoslavne kulture i vjere u Otomanskom carstvu i između njega i Habsburga, zatim između Austro-Ugarske i Srbije, pa Srbije i zajednice SHS (Slovenaca, Hrvata i Srba), centar Banjalučkog sreza i Vrbaske banovine u prvoj Jugoslaviji i sjedište olimpijskih rukometaša i boksaša SFRJ i banjalučkog korpusa JNA u drugoj. Uvijek blizu periferije, uglavnom je bila provincija, palanka, karavan saraj, osim u 16. v. kada je, skoro jedan vijek, bila centar najviše upravne jedinice Osmanskog carstva, beglerbegluka i 1930-ih kada je bila sjedište Vrbaske banovine.

Da li zbog „raznovrsne“ istorije, tromeđa i granica ili zbog svoje provincijalnosti, Banja Luka (naselje pod tim nazivom prepoznaje se od 1496. godine) je uvijek bila etnički i vjerski šarolika varoš. Naročito od otomanskih osvajanja 1527, kada se ustvari može reći da prestaje dominantno banjalučko iskustvo „grada-utvrde“ i posredstvom Ferhad-

paše Sokolovića počinje novo iskustvo „grada-varoši“, „grada-centra nečega“. Dolaze Romi, sefardski Jevreji, Grci, Turci i drugi narodi Istoka koji su pratili tursku vojsku. To iskustvo intenzivno se proširuje dolaskom Austro-Ugara 1876, kada sa njima stižu građanski zakonik, prosvjetiteljske institucije (škole, sudovi, uprava, javna bolnica), zapadnjačka tehnologija tog vremena (putevi, pruge), ekonomija (prva preduzeća i papirnati novac) i kulturni uticaji (građanske nošnje). Dolaze radi eksploatacije, neko će reći. Ali Banja Luka je ovu eksploataciju dobro naplatila. Bio je to skok od dvije za pola jedne decenije. Dolaze Ukrajinci, Poljaci, Slovenci, Česi, aškenaški Jevreji, Italijani, Nijemci, Mađari, bogate se srpski, hrvatski i muslimanski trgovci i zanatlije, stvaraju se narodne čitaonice i škole, grade crkve. Banjalučka varoš ili čaršija je uvijek prepoznavala i priznavala svoju šarolikost, provincijalnost i ograničenost. Ko i svaka čaršija, divila se velikim i „patila“. Živjela je uz manje ili veće ispade lokalnih nacionalnih, tribunskih romantizama i uz obilato importovanje etničko-vjerske dominacije „aktuelnog imperija“. Koliko je „imperij“ bio intenzivniji i krvaviji, toliko je i etno-vjerska dominacija u Banjoj Luci bila krvavija (hrvatska 1941–1945, srpska 1991–1995 i dalje), koliko je imperij bio etnički bezličniji (Osmansko carstvo), ekonomsko racionalniji (Austro-Ugarska) ili prihvatljiviji (SHS i prva Jugoslavija), toliko je i ta dominacija bila tiša i manje surova, a otpor umjeren. Drugi sv. rat i mrak Nezavisne države Hrvatske su drastično promijenili i smanjili kulturnu i etničku šarolikost Banje Luke. Komunizam je uveo zvanični egalitarizam i u domenu kulturnog i u domenu etničkog i zamijenio ih partijskom uravnilovkom. Isprva jako totalitarno, a onda „samoupravno“. Ne samo da Banjalučani nisu htjeli, nego često nisu ni smjeli da se razlikuju u javnom prostoru. No, to je grad, a na selu je bilo mnogo drugačije, kao u drugoj državi. Guranje javnog urbanog izjašnjavanja pod tepih decenijama počelo je stvarati tihi etnički pretis lonac koji je uvijek zavisio od „centrale“ i njene moći. Na selu je vladala realtivna etnička i vjerska sloboda, a grad je vikendima i praznicima odlazio na selo po slobodu. Ruralna sloboda je vrlo tiho i povremeno dolazila u grad. Ali Banja Luka je, kao i BiH, uprkos surovim etno-fašističkim epizodama, povremenoj dominaciji jednih ili drugih i komunističkom tihom etničkom pretis loncu, imala karakteristike melting pota, etničkog i vjerskog bučkuriša koji jednostavno živi. On se osjetio u gradovima, naseljima, komišilucima, više nego u šturom javnom prostoru. No, kada se kontrolisani javni prostor komunizma, zamjenio demokratskom slobodom govora, iz pretislonca su prvo i najjače počele izlijetati neproživljeni nacionalni

romantizmi, neproživljene nacionalne i ruralne frustracije i poniženja, intelektualne frustracije i margine, a zatim „slobodni“ seljaci, a onda strah, a onda mrak!

Kako se vremenski udaljavamo od mraka rata, etničkog čišćenja i nasilnog homogeniziranja političkih teritorija u BiH, sjećanje na realnost tih događanja sve više blijedi. Zaboravljaju se sve njegove izopačenosti, iracionalnosti, kriminalna i profilerska pozadina. Zaboravlja se njegova politička lukrativnost za tadašnje režime, ponajprije paljanski i beogradski, a onda i zagrebački. Poslijeratna podjela BiH, entiteti i kantoni su se u godinama poslije rata prihvatili kao nužno stanje normalnosti poslije krvoprolića, nešto kao „vis major“, interes moćnih. Građani natopljeni scenama nasilja, krvi, smrti i straha, hipnotisano su prihvatili „takvo kakvo jeste“ stanje, uz parole „dobro je samo da nema rata“, početničke kurseve demokratije i potrošačke kulture. Međutim, ratna, čisto etnička podjela i funkcionisanje političkih elita entiteta i BiH nije se mogla dugo održavati samo na tim poratnim predstavama, ratnim sjećanjima i strahu, uz malo hljeba i igara. Ubrzo su se začeli integrativni procesi koji su se oslanjali na „Dejton“, neoliberalističku demokratiju, liberalnu ekonomiju, sjećanje na prijeratni život i sud u udaljenom Hagu. Da li su to bili pravi temelji? Ekonomija, trgovina, saobraćajne tablice, zajednički dokumenti, zajedničke institucije, povrat imovine izbjeglim osobama, prisustvo NATO snaga i procesi u Hagu krajem 1990-ih i početkom 2000-ih otvorili su međuetničku razmjenu iskustava, građanski dijalog, doveli do početka objektivizacije rata i počeli su izbljeđivati međuentitetske granice. Još uvijek prisutno i nostalgичno sjećanje na zajednički život prijeratne Banje Luke, BiH i Jugoslavije i kontrastno sjećanje na bijedu i prljavštinu rata samo je doprinosilo integrativnim procesima. To sjećanje na profiterstvo, kriminalnu pozadinu rata i ratne zločine je bilo pokretač banjalučke građanske mini revolucije 1997. godine, koja je zbacila SDS-ovu ratnu elitu i utjelovila novu poziciju u liku Biljane Plavšić i Milorada Dodika. U jednom momentu činilo se da će se uspjeti približiti stavovi Banje Luke i Sarajeva. Među plebsom tih godina su provejavala osjećanja nostalgije, želje za „starom normalnošću“, gnušenja i odbacivanja rata, a rat je bio loše sjećanje bez ičega herojskog u sebi. Česta uzrečica među plebsom je bila: „mijenjam RS za omanji švajcarski kanton“. Osjećalo se da je politička elita RS bila više spremna na stvarno pomirenje, zajedničko pisanje istorije, kompromisno i kooperativno jačanje BiH i kroz praksu i kroz simbole. Uspjeh petooktobarske „revolucije“ i figura Zorana Đinđića u Srbiji, priznanje odgovornosti za zločine Biljane Plavšić i institucionalno

priznanje zločina u Srebrenici davali su ekstra push klimi povratka na normalu. Ali nacionalistička raspoloženja su još dominirala u tihoj stvarnosti i osjećalo se da većina građana i političke elite, naročito generacije 40-ih i 50-ih, nisu do kraja ili iskreno doživjeli katarzu, niti su znali šta hoće. Srednji sloj se samo lelujao na nedefiniranim političkim vjetrocima, podijeljen između različitih iskustava „došljaka-izbjeglica“ i „domaćih“, urbanog i ruralnog, komunjera i četnika, dominantnih političkih stavova zapadne i istočne RS, građanina/ke i Srbina/pkinje, Bosanca/ke i Srbina/pkinje. Mlađe generacija su stasavale pod snažnim predstavama o ratu, mitovima o raspadu Jugoslavije i snažnim uticajem nacionalističkih lidera, mitova i medija, uz vrlo malo objektiviziranih informacija o prijeratnoj Banjoj Luci i BiH i ratu. Ispostavilo se da njihovi roditelji nisu učinili mnogo da ih pacifiziraju. To se najočitije pokazalo u maju 2001. prilikom polaganja kamena temeljca za obnovu džamije Ferhadije. Osjećanje neproživljene katarze se ispostavilo tačnim. Stvarnih i iskrenih unutrašnjih preloma i relaksacionih reformskih i stavova među političkom elitom RS kao da nikada ni bilo, čak ni u onim dijelovima elite koji su otvoreno uživali podršku međunarodne zajednice. Ispostavilo se da i građani u RS nemaju snage za preokret, da ne žele da razmišljaju o tome, nemaju vremena i da im je to emocionalno previše zahtjevno. Taj ambivalentni period društvenog iskustva u RS 2001–2005. može se smatrati kao pozornica tihe borbe između konačne reforme i konačnog povratka na ratne podjele i poratnu realnost postdejtonske BiH. Tri događaja će nedozrelu demokratiju, nedefinisane građane i politički poredak u RS nepovratno oduvati u pravcu ratnih podjela, vještačkog režima, i etno-političke diktature. Prvi je bio 9/11 i početak američkih ratova u muslimanskim zemljama, drugi je bio atentat na Zorana Đinđića i povratak ekstremno regresivnih političkih snaga u Srbiji i treći slabljenje međunarodnog uticaja u BiH (povlačenje američkih snaga 2001, međunarodne policijske misije 2004, smanjivanje vojnog prisustva NATO-a do zamjene sa monitoring-misijom EUFOR-a 2004). Ovi događaji su uticali na kreiranje političkog ambijenta pogodnog za jačanje etno-vjerskog nacionalizma i radikalizaciju elite, plebsa i dijaloga u RS i BiH. Elita sve agresivnije preuzima dezintegrativne akte, oslanjajući se na nedorečenost građanske svijesti u RS i dokazujući da građani ne žele nikakvu reformu postdejtonske BiH. Sada kada nema vanjskog integrativnog faktora, elita je odvažnije istupala sa retorikom i aktima protiv ono malo unutrašnjih integrativnih faktora. Činjenica da su „najveći srpski neprijatelji“, Amerikanci, sada ratovali protiv muslimana i „mudžahedina“ koji su ubijali Amerikance, „kao nekada Srbe“ i terorizali

Evropu, imala je vrlo jak odjek među plebsom i doveli su srpsku političku elitu u nevidljivu prednost. Sve više se dokazuje da je integrativni napredak u BiH samo rezultat jakog političkog i pravnog intervencionizma Kancelarije visokog predstavnika i međunarodnog pritiska. Ističe se da su zbog tog pritiska priznati „preuveličani brojevi“ zločina u Srebrenici, jačane BiH institucije na štetu nadležnosti RS, pristali na Sud i Tužilaštvo BiH itd. Napadaju se izvinjenja za zločine učinjena drugoj strani, napadaju se napori za izgradnju zajedničkih temelja i institucija BiH. No, retorika nije dovoljna, politička elita traži i proizvodi nove gradivne materijale za održavanje u životu „normalnosti“ (po)ratne podjele Bosne i Hercegovine, ratnog ustava RS i dejtonskog Ustava BiH i simbole za jačanje dezintegrativnih procesa. Trebalo je još snažnije podvući razlike između Srba, muslimana i Hrvata, još više raditi na strahu i izolaciji od „onih drugih“. Za tu misiju elita je imala skoro sve važnije institucije i mehanizme, ali to je bilo daleko od dovoljnog. Te formacije su trebale početi govoriti jednim, koordinisanim jezikom, slati poruke sa starim tekstom, ali novim podtekstom. I progovorile su, stvarajući nove i rehabilitirajući stare ratničke, etno-kulturne i institucionalne predstave, simbole i retorike kao „svjež“ cigle u temeljima već sada „afirmisane“, „pozitivne“ i „stare“ ideje Republike Srpske. To je naročito vidljivo 2005–2006. godine. Elita intenzivno i sveobuhvatno počinje da proizvodi kulturne i retoričke poruke i simbole preko kojih se plebs treba jače identifikovati i vezati za ideju „punoljetne i vječne RS“. U tom smislu, poruke i simboli su usmjereni najviše: ka odbrani nadležnosti unutrašnjih; ka predstavljanju RS u inostranstvu; ka odnosu prema zločinima i Hagu, Sudu BiH i procesima protiv Srba koji se terete za ratne zločine; ka kulturno-istorijskom identitetu teritorije i građana RS; ka otadžbinskom ratu i boračkim pitanjima ratne emancipacije teritorije RS. No, da bi se ove poruke i simboli proizveli i „pravilno“ protumačili, elita je morala zgrabiti duboko, u tamu srpskog mitološkog etno-centrizma, militantnog nacionalizma i mučeničkog vjerskog zanosa. Ovo se na retoričkom planu posebno ubrzava 2008–2009. godine, kada na još jaču radikalizaciju, reprezentaciju i ponašanje elite u RS utiču četiri događaja. Prvi je dolazak Obame i demokrata na vlast i strah od jačanja antisrpskog uticaja demokrata na BiH; drugi je proglašenje i priznavanje nezavisnosti Kosova; treći je ekonomska kriza koja skreće fokus sa BiH; i četvrti događaj je optužnica protiv jezgra vladajuće političke elite u RS za izgradnju zgrade Vlade. I baš uzdizanje ove zgrade kao simbola snage RS je u kombinaciji sa ostalim događajima nametnulo nove strahove i nade eliti i plebsu u RS, stopirala

funkcionisanje Vlade, pravosudnog sistema i cijele države BiH, još više radikalizovalo politički dijalog i ubrzalo djelovanje političke elite ka okamenjivanju „Dejtona“ kao nedefinisanog, nejasnog i iracionalnog, ali „konačnog“ rješenju za BiH. Ili ka otcjepljenju? Ta 2009. godina je de facto početak kraja dejtonskog uređenje Bosne i Hercegovine. I tu ću stati, jer do sada je bilo, uvijek nezahvalno, lično tumačenje, a od sada, sve dalje je predviđanje.

Poruke elite koje se čitaju iz poruka plebsa u društveno-političkom kontekstu RS

Najznačajnije poruke i simboli etno-političke elite koji se mogu čitati u etno-vjerskim grafitima i pop-nacionalističkim parolama i aktima i koji povratno proizvode najviše odgovora od plebsa su: poruke etno-političkog tradicionalizma i kulturnog kontinuiteta teritorije; poruke o otadžbinskom ratu kao nastavku etno-kulturne emancipacije teritorije i kultu herojstva; poruke straha od neprijatelja, frustracije i zavjere; poruke elitizma i prezira prema slabijem; poruke o permanentnom ratovanju i poruke odbacivanja antifaaizma, izdaje i iracionalizma.

Etno-politički tradicionalizam i kulturni kontinuitet teritorije

Politička stremljenja, medijska i institucionalna društvena realnost RS u stalnoj su potrazi za dovoljnom količinom tradicije koje bi opravdalo „ratio“ njenog postojanja i nastanka. Reklo bi se kao i svakom drugom društvu. Narisana na početku, nastala u samom krvavom bosanskom ratu, a „legitimizirana“ Dejtonskim mirovnim sporazumom, političkoj eliti RS nameće snažnu potrebu da osmisli novi govor, retoriku i poruke čime će plebsu predstaviti i konzervirati „priču i razloge o njenom nastanku i opstanku“. Ova potreba se uvećava protekom vremena. O čemu govorim ovdje, nazvaću etno-politički tradicionalizam teritorije. Zbir predstava, simbola, retoričkih izjava i stavova koje čujemo i vidimo kao poruke političke elite, a koje za cilj imaju da nam prikažu istorijsku, običajnu i kulturnu opravdanost teritorije RS, naročito grada Banje Luke i „prirodnost“, „normalnost“ njenog etničkog i kulturnog zaokruživanja. Ovaj zbir vrlo često sadrži nespojive kombinacije istorijskih naslijeđa raznih epoha i nategnute reinterpetacije davnih istorijskih događaja i epoha i tradicionalnih elemenata kulture.

Kreirajući ove predstave, elita povlači kulturne i etničke paralele između pojedinih regija danas i istorijskih epoha i događaja u tim

regijama čiji su nosioci ili dominantni akteri bili tadašnji nacionalni tribuni ili beogradska politička ili dvorska elita, pokušavajući tako da svim današnjim krajevima RS pripíše etno-tradiciju koja nedvosmisleno treba da govori o tome čiji je to dio BiH uvijek bio i da prikaže plebsu zbog čega se taj dio BiH uopšte našao danas u sastavu RS. Pri tom procesu repetativnog prisjećanja, predstave o drugim, „manje bitnim“ ili „nesrpskim“ epohama, događajima, ličnostima polako padaju u zaborav. Tako se za današnji zapadni dio RS, Bosansku krajinu i Banju Luku najčešće kao „povezujuća“ tradicija i „kultura sjećanja“ uzimaju sljedeći simboli: ban Milosavljević i Vrbaska banovina kao upravna jedinica Kraljevine Jugoslavije nakon zavođenja šestojanuarske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, srušeni i obnovljeni Hram Hrista Spasitelja i Jasenovac, kao simbol stradanja srpskog stanovništva pod NDH. Ove predstave se nadopunjuju djelovanjem formalnih kulturnih institucija kao što su Zavod za zaštitu spomenika i Muzej savremene umjetnosti RS. Dodatno se podražavaju zvaničnim atributivnim nazivom Republike „Srpska“, ustavnim definicijama „država srpskog naroda“, grbom RS, grbom grada Banje Luke i zgradom Vlade RS, najvišom zgradom u Banjoj Luci i RS. Na taj način se proizvodi i traži, producira i konzumira opravdanje za postojanje RS u ovom gradu i ovom dijelu BiH i za pripadanje ovog grada i dijela BiH tom entitetu.

Otađbinski rat kao nastavak etno-kulturne emancipacije teritorije i kult herojstva

Kreirajući ovu predstavu, elita bombarduje plebs porukama i tekstovima koji o građanskom, bratoubilačkom i kriminalnom ratu govore kao o slobodoljubljivom, časnom, otađbinskom ratu, „bez kojeg ne bi bilo Srba na ovim područjima“. Sastavni dio ove predstave je i sinkretističko medijsko i institucionalno nadovezivanje ovog rata na Narodnooslobodilački rat i revoluciju. Učesnici građanskog rata proglašavaju se herojima i miješaju sa herojima NOB-a. Policija i vojska, osnovni pokretači i nosioci građanskog rata se transponuju u opštekorisne društvene institucije „nove RS“. Rezultanta: otađbinski rat je prirodni nastavak NOB-a, a njihov zajednički ishod je Dejtonski mirovni ugovor, sadašnje uređenje BiH i Republika Srpska – država srpskog naroda u BiH, kao „istine izrečene jednom za svagda“. Štaviše, otađbinski rat i NOB se povezuju u jednu cjelinu sa ostalim oslobodilačkim ratovima Srbije 20. vijeka (1. i 2. balkanski rat i I sv. rat) i ustancima 19. vijeka (Petar Pecija Popović i Petar Mrkonjić alias Petar I Karađorđević u

ustanku 1875. godine) koje su podizali Srbi. Nezaobilazan dio ovog sinkretičkog stapanja u predstavama i tekstovima su religiozni motivi svetaca zaštitnika i velikomučenika i naravno junaka kosovskog mita. Time se ovaj rat opravdava kao nužna i ispravna „ratna“ epizoda u etno-kulturne emancipacije koja ima svoju „časnu i oslobodilačku“ tradiciju i zaokružuje etno-političku tradiciju teritorije.

Časno ratovanje zahtijeva i predstave o herojima i herojskoj smrti (kao da takva smrt uopšte postoji za onog koji umire). Elita RS ih pronalazi čak i sada, zidajući tako predstavu o „otadžbinskom ratu“ kao podvigu heroja, preživjelih i onih manje sretnih, „klasičnih“ i onih „haških heroja“. Od svih predstava ove su najciničnije i emocionalno najsurevije. Elite takvim predstavama kontinuirano emotivno iscrpljuje porodice i prijatelje poginulih, ubjeđujući ih da su njihove žrtve u Slavoniji u decembru 1991. ili na koridoru u junu 1992. ili u Sanskom Mostu u oktobru 1995. bile presudne i imale nekog smisla u svoj toj iracionalnosti, nepotrebnosti i prljavštini rata. Kao da porodice sada trebaju biti ponosne što su izgubile sve, da bi prijašnja i sadašnja elita mogla profitirati, i materijalno i politički. Ovo je najciničnije u slučaju majora Milana Tepića, koji je zajedno sa sobom uništio i skladište oružja u bjelovarskoj kasarni 1991. godine, dok je istovremeno politička, kriminalna i policijska elita bosanskih Srba i Beograda, istrgovala takva tri skladišta sa hrvatskom i bošnjačkom stranom. Ta trgovina zajedno sa švercom nafte, ratnog plijena i droge nastavila se i tokom bosanskog rata (i namalo i naveliko), dok je rat gutao jednog po jednog čovjeka, 18000 ljudi u redovima vojske RS. Tako je rat predstavljao „herojski“ izvor ogromnog poslijeratnog bogatstva nove ekonomske elite koja ga je do sada 5 puta obrnula i politički obezbijedila. A porodice i borci su u društvenoj realnosti RS dobili spomenike, ulice i invalidnine. Predstava o herojima je jedan od stubova sadašnje elite RS koja vješto marginalizuje 99% osobina i učinaka najprljavijeg evropskog rata ikada i ističe samo 1%. Taj 1% glasi: rat je bio neminovan, rat nas je odbranio i zaokružio u cjelinu, slava herojima, jer sada konačno imamo našu vječnu težnju, „RS“, kojom ćemo mi upravljati za vas.

Strah od neprijatelja, frustracije i zavjere

Prethodno opisane predstave o kulturnoj, etničkoj i istorijskoj tradiciji i o ratnoj kulturnoj emancipaciji nužno se oslanjaju na predstave o aktuelnom ili vječnom neprijatelju. Strah od neprijatelja je nešto što nas sve zajednički povezuje u jednu homogenu cjelinu na jednoj „krvlju

stečenoj“ teritoriji. Da bi strah od neprijatelja bio dovoljno alarmantan i mobilizirajući, neprijatelj mora biti što različitiji od „nas“, a poželjno je i da smo „mi“ od toga neprijatelja doživljavali istorijska ugnjetavanja i poniženja zbog njegove nadmoći. Potrebno je zatim da je taj „naš“ neprijatelj i sada dovoljno moćan, ali ne previše, jer „mi“ ga na kraju ipak moramo moći savladati. I na kraju poželjno je da neprijatelj ne djeluje sam, već da protiv „nas“ kuje i provodi teorije zavjera, što internacionalnije, to bolje. Tim predstavama se kod plebsa kontinuirano i intenzivno proizvodi strah od etničko-vjerskog neprijatelja ali i „od svakog drugačijeg“, promovise netolerancija, spremnost i potreba za konfliktom i naglašava „jedini i pravi put za nas“.

S druge strane, ovakvim podvlačenjem razlika, plebs se ubjeđuje u ispravnost, ljepšu budućnost i superiornost „naše“ etno-političke pozicije i ratne stečevine. Iz dubina istorijskog etno-kulturnog naslijeđa plebsu se generišu poruke o vjekovnom ugnjetavanju i ponižavanju od Turaka, begova, muslimana, Nijemaca, Ugara, Hrvata, Katoličke crkve i koga već ne. Iz ovih poruka izvlači se da je ponižavani narod uvijek u pravu i nikada ne može da pogriješi. Ponižavani narod je moralni pobjednik koji nije kadar činiti nepravdu i zločine. Tako su najčešće predstave kojima elita RS proizvodi strah, osjećaj poniženja, slike o moći i zavjeri: predstava o islamizaciji srpskog naroda i gubljenju kulturnog, vjerskog i jezičkog identiteta unutar BiH, bez RS i njene elite; predstava o Bošnjaku kao simbolu ponižavajućeg begovskog ugnjetavanja i zuluma; predstava o „bijeloj kugi“ koja uništava biološki korpus srpskog naroda i natalitetnoj superiornosti Bošnjaka; predstava o široj alijansi i zavjeri islamskih zemalja i frakcija da u BiH stvore muslimansku republiku, bijelu alkaidu i prošire terorizam i džihad u Evropi kroz BiH; predstava o ponižavajućoj patnji ustaškog pogroma za vrijeme 2. sv. rata i NDH, koja se nastavila i 1991. i rezultirala progonom Srba iz Hrvatske i sada prijeti da se ponovi u BiH; predstava o moćnim svjetskim neprijateljima Srba i široj zavjeri protiv srpskog naroda čiji su akteri međunarodna zajednica sa Amerikom, CIA-om i Njemačkom na čelu, Vatikan i naftni lobiji koji su razbucali SFRJ, „satanizovali“ Srbe, pomagali i podržavali Bošnjake u ratu, putem NATO-a sama ratovali protiv Srba i na kraju tjerali Srbe da „žive“ zajedno sa Bošnjacima; predstava o pravoslavnoj religiji kao najmiroljubivijoj i najtolerantnijoj.

Elitizam i prezir prema slabijem

Zanimljivo je da se na temelju predstava o ponižavanjima i ugnjetavanjima „naših“ od „onih drugih“ kod plebsa izgrađuje i osjećaj gađenja i prezira prema drugom narodu, njihovim teritorijama, proizvodima i svemu što ih predstavlja. Naročito je to naglašeno prema kulturi Bošnjaka i uopšte prema svemu što nosi naziv „bosanski“ ili „Bosna“. Elita, i retorički i simbolički, često pripisuje kulturi Bošnjaka nazadan, orijentalan, azijski i remetilački karakter u usporedbi sa kulturama hrišćanskih etniciteta u BiH. Negira građansko, bezentitetsko, više etničko, „melting-pot“ iskustvo i Banje Luke i Bosne i Hercegovine, ističući „bliže evropski“ „prohrišćanski“, „više građanski“ kulturni milje pravoslavni ili katolički. Ukratko: „Mi smo gospoda, a oni su bože sačuvaj“. Ovakva predstava se redovno podupire srodnim predstavama o nepostojećem i bezvrijednom nacionalno-političkom građanskom identitetu Bošnjaka i izmišljenom i manje vrijednom bosanskom ili bošnjačkom jeziku. Pri tome u eliti, naročito intelektualnoj i akademskoj, duboko je uvriježena teza da su Bošnjaci isključivo potomci islamiziranih Srba ili islamiziranih Hrvata. Ovaj Frojdov „narcizam malih razlika“ ima za cilj da razlike između naroda prodube do maksimalnih granica sadašnjosti i do maksimalnih dubina prošlosti. Pri tome se plebsu nameće prostorna i vremenska hijerarhija naroda, u kojoj se zna „ko je elita“ i „ko je prvi došao“.

U kombinaciji sa prethodno obrađenim predstavama o etno-kulturnoj tradiciji i ratnoj emancipaciji, herojstvu i predstavama o strašnom i moćnom neprijatelju i zavjeri, ova predstava o „njima kao manje vrijednima“, služi ne samo za prostorno homogeniziranje već i za izgrađivanje vremenske, istorijske monolitnosti i čistoće kulture srpske nacije u BiH. Pojednostavljeno, to zvuči na način da su „muslimani“ jedna istorijski monolitna kultura, a Srbi druga i tako je od kada su se sreli, tj. od kada je počelo ugnjetavanje srpske monolitne kulture i njeno golo preživljavanje do naših dana. Naravno, eliti, pa ni onoj akademskoj, ništa ne znači to što logična realnost koja gleda prema istorijskim artefaktima i nalazima (ne obrnuto), jednostavno ne funkcioniše na taj jednokanalni način. Ne znači im puno ni to što usljed njihovog etnocentričnog i ekskluzivističkog akademskog kodiranja, plebs njihove poruke dekodira i konzumira tako da kasnije reprodukuje najvulgarnije i najnasilnije poruke netolerancije i mržnje.

Perpetuum bellum

Predstava o „otadžbinskom“ ratu 1991–1995. i ratnoj emancipaciji teritorije RS donekle počiva na predstavama o „časnoj, ratničkoj i herojskoj“ tradiciji oslobodilačkih ratova srpskog naroda i sa ove i sa one strane Drine. Ali elita se ne može zadržati samo na tim hiljadu puta prerađenim istorijskim predstavama. Mora ih hraniti novim potvrdama. Mora ih „modernizovati“. Zato se kultura ratničkog naroda mora stalno proizvoditi i konzimirati kako bi ostala funkcionalna. Elita to čini na bazi „svjesnosti“ srpskog naroda gdje i sa kim živi i ko su mu „vjekovni neprijatelji“. Čini se da i elita i dio društvenih grupa i plebsa u uzajamnoj komunikaciji izgrađuju čvrsto ubjeđenje o nužnosti, „normalnosti“ i perspektivnosti konflikata i ratova među narodima u Bosni i Hercegovini. Mitologije o Balkanu, na Balkanu i van njega prilično potpomažu život ovakvih predstava.

Otkuda takva ubjeđenost elite i plebsa da je rat neminovan i izvan „želje i volje“ domaćih građana? Možda je to zamjena za oduzetu vojnu moć (nepostojanje vojske RS, služenja vojnog roka ili naoružanja, bar većeg kalibra), ili neka „nevidljiva“ vojska i neko oružje postoje u podtekstu tih poruka? Teme razoružavanja naroda i naoružavanja etnički podijeljenih zaštitarskih firmi prijeteći se ignorišu u javnom diskursu elite. U podtekstu stalnog konflikta sigurno stoji „najveći“ produkt rata: „Dejton“. Dejton kao „sudbina“. Nešto što se samo ratom može braniti ili promijeniti. Jednom postignuti „Dejton“, mora se zalediti vječno, dok protok vremena ne izbriše sjećanja i jednu staru „nenormalnost“ i novu „normalnost“ postavi kao normativnost. Inače biće rata.

Odbacivanje antifašizma, izdaja i iracionalizam

U osnovi svih navedenih predstava leži iracionalnost. I to ne kao osobina, već iracionalizam kao životna ideologija i konfuzija. Iracionalizmom kao nacionalnom ili političkom strategijom mogu se objasniti konstrukcije i plebsovo „gutanje“ kulturnog kontinuiteta jedne teritorije ili „nacije“, i pokušaji opravdanja građanskog rata, i kult herojstva, i potreba za proizvodnjem i gutanjem straha i zavjere, i elitizam i mržnja prema „drugom“, i zavještavanje stalnog ratovanja. Iracionalizam je duboko ukorijenjena strategija čovjeka ili zajednice koji se ne mogu nositi sa sadašnjicom, sa nezamislivom količinom opcija i mogućih izbora koje je donijela sloboda misli i djelovanja, sloboda koju je nova postkomunistička elita u RS usloвила etničkom pripadnošću i

pretvorila u strah, kao novi format konzumiranja slobode. Najpoželjniji manifest etničke, narodne slobode za svaku etnokratiju, pa i ovu našu, glasio bi: „Slobodan sam da se razlikujem od drugoga, da mu što više ne sličim, da strahujem da ne postanemo 'jedno' ma kako se to zvalo. Slobodan sam da, zbog tog straha, prizivam u sjećanje sva poniženja koje sam kao narod trpio. Sve frustracije zbog zajedničkog življenja, bratstva i jedinstva i tako sićušnih razlika između 'nas', razlika zbog kojih je moj jezik tako sličan njihovom jeziku, moja kuhinja tako slična njihovoj, njihovi pisci, gotovo isti kao i naši. Slobodan sam da, zbog svega toga, prezirem i mrzim onoga kojeg se bojim i od kojeg želim da bježim. Da zbog toga prepravljam i konstruišem i njegujem mitove i zavjere kao novu istoriju, da se svetim, priželjkujem i olako prihvatim svaki konflikt. Slobodan sam za i spreman na vječno neprijateljstvo i rat.“ I tako svake godine, svakim izborima i svake decenije, sloj po sloj iracionalnosti se slaže, bez ikakvih ili masovnih kritičkih propitivanja, bez hrabrosti plebsa da istupi iz te proizvođačko-gutačke linije i kaže *dosta*.

Zbog tog iracionalizma je vrlo lako moguće u jednom danu odbaciti kakav-takav mir, zarad krvavog rata u stilu „bolje rat, nego pakt“. Moguće je plebsu prodati i kasnije opravdati rat, kao „logični“ rat zbog raspada Juge, a ne nepotreban rat zbog nepotrebnog nasilnog otpora raspadu Juge. Moguće je plebsu prodati i prihvatiti zločine, progone i etničku čistotu teritorije RS i objasniti to istorijskom nužnošću, vječnom težnjom, ratnom emancipacijom i kulturnim kontinuitetom. Iracionalizmom se mogu navodno miriti ideološko zavađeni koncepti, uz obavezno potiranje jednog od njih, pa je moguće nekritični i nenaučno zaboraviti antifašizam, AVNOJ i ZAVNOBiH, zarad nekritične i nenaučne emancipacije četničkog pokreta i pojedinih kolaboracionista. Iracionalizam omogućuje i čak da se nekadašnji partizani, zakleti komunisti, preko noći odriču čitavog svog života i postaju najljući četnici i nacionalisti i autobusima odlaze na masovna krštenja, a zarad iracionalnog nacionalnog jedinstva i etno-političke monolitnosti. Zbog toga sada RS izgleda kao „racionalna“ društvena realnost, dok je ideja velike Srbija sada ipak iracionalna zamisao. Ili nije? A obje realnosti govore o jednoj te istoj objektivnosti: etnički zaokruženim teritorijama po svaku cijenu! Na kraju iracionalizam svako neslaganje i kritiku pretvara u izdaju. A izdaja „naše“ savršeno racionalne, logičke i prirodne iracionalne potrebe je ništa drugo do „iracionalnost“, „zabludjenost i zavedenost“, „avanturizam“ i „antipatriotizam“, jer samo su naša iracionalna očekivanja racionalna. Igra koja se može igrati beskrajno, sve dok se

plebs ne zasiti i dok ne mogne više prepoznavati svoj lik u ogledalu prošlosti. Tada se gube svi kompasi i nastaje fašizam.

Zaključak

Analizirajući poruke plebsa i poruke elite, već na prvu se mogu pronaći fantastične podudarnosti. Velika većina etno-vjerskih grafita i pop-nacionalističkih parola i akata plebsa nastala je u periodu nakon 2005. stasavanjem generacija rođenih u drugoj polovini 80-ih i prvoj polovini 90-ih. Također nastaju u vrijeme jačanja etno-političke elite RS i u vrijeme intenzivnog zaborava „nepoželjne“ prošlosti. Ovim porukama plebsa uveliko prethodi jedan dio ratnih i poratnih poruka elite i institucija. A drugi dio prikazanih poruka elite kotrlja se društvenom realnošću RS nešto prije ili istovremeno sa nastajanjem poruka plebsa.

Može se zaključiti da se u prezentovanom kontekstu djelovanja etno-političke elite RS produkcija i konzumacija etno-vjerskih grafita i pop-nacionalističkih parola i akata većim dijelom dešava pod snažnim i presudnim uticajem institucionalnog poretka postdejtonske RS i BiH i poruka, izjava i stavova političkih etno-političkih institucija, partija i lidera na njihove autore i čitaoce. Moglo bi se zaključiti da ovolika i ovakva produkcija ovih poruka plebsa ne bi sigurno nastajala niti bi imala toliki značaj pri čitanju da aktualna etno-politička elita svojim nacionalističkim porukama i aktima ne zaoštava svoju etnocentričnu poziciju do nivoa na kojem je biti nacionalista, mrzilac svega bosanskog, ponosni borac prljavog građanskog rata i „separatista“ sasvim „normalno“ i „rodoljubno“. Pri tome se čini da se ovi nacionalistički diskursi u posljednje vrijeme ne razvijaju pod direktnim uticajem proteklog rata (zbog njegove vremenske distance) koliko pod etnocentričnim „herojskim“ predstavama o raspadu i ratu, ali i pod uticajem osvježenih i rehabilitovanih prijeratnih nacionalističkih mitova, mučeničkih i „zavjereničkih“ retorika i vjerske zanesenosti, što su sve više prisutni u medijima, institucijama i javnom prostoru.

Definitivno se može reći da kontekst produkcije i konzumacije etno-vjerskih grafita i pop-nacionalističkih parola i akata u RS dolazi uglavnom odozgo. U ovakvom kontekstu društvene i političke institucije i lideri ne djeluju tako da onemogućavaju i blokiraju da pop-nacionalizam i mikrofašizam (u grafitima, riječima ili djelima) postane preovladavajući društveni diskurs. Nasuprot tome, elita u RS otvoreno predvodi političku radikalizaciju i profitira na njoj. Istina, aktualna elita je prije šest godina došla na već pripremljen etnocentrični i pop-nacionalistički teren (koji

obitava u svakom društvu i sistemu), ali nije ništa uradila da ga amortizuje, već ga dužim formalnim i neformalnim djelovanjem uobličava i zaokružuje u kompletnu etnokratiju, u kojoj već čitavu generaciju postoji apsolutna dominacija samo jedne etničke grupe predstavljene isključivo kroz „pravokrvne“ elite, na cijeloj teritoriji koja je etnički čista i ratom zaokružena, etnokratiju čija elita po mnogim prezentovanim institucijama i porukama nacionalističkog i ekonomskog ekskluzivizma, diskriminacije i verbalne populistički zapaljive agresije u sebi nosi značajne elemente fašizma kao dominantnog načina vođenja politike i političkog i društvenog komuniciranja. Fašističko vođenje politike u traganju sa populističkom potporom lančano proizvodi i održava atmosferu straha od drugog, mržnje prema drugom i ekonomske zavisnosti od „našeg“, sa stalnom konfrontacijom, ignorisanjem ili blokiranjem „onoga drugoga“. Iz te političke sfere fašizam vrlo jasno i sugestivno može uticati na društveni kontekst življenja i komuniciranja i ekonomski život, npr. na pisanje grafita, navijanje na utakmicama, reklamiranja proizvoda, dobijanja poslova na tenderima ili na liječenje bolesnika. To građanima nameće fašizam kao normu političkog trenda i osnažuje postojeće mirkofašizme na nivou pojedinca ili grupe, trenda koji briše kolektivnu memoriju i predanje o etničkoj toleranciji i koegzistenciji. Taj trend snažno određuje i ekonomsku raspodjelu prihoda, rada i bogatstva, vodeći računa o „zaštiti i samoodrživosti“ etnokratije. I tada fašizam dobija novi spin, novo ubrzanje. Etno-vjerski grafiti i političke poruke proizvode se i čitaju u takvom snažnom fašističkom političkom kontekstu, kulturi zaboravljanja i etnocentričnoj ekonomiji. Takvo „čitanje mijenja društvenu realnost na način da potvrđuje i osnažuje biološki, ekonomski i institucionalni ekskluzivizam etnokratije do nivoa kada fašizam postaje društvena norma, mjera društvenog očekivanja i „normalnosti“. Na tu društvenu normu elita reaguje stvaranjem fašističkog poretka.

U takvom političkom i društvenom kontekstu poruke plebsa definitivno imaju fašističku konotaciju, jer izvire iz jasnih i nedvosmislenih mirkofašističkih ubjeđenja, izjava i akata elite. Takva fašistička konotacija poruka plebsa jača kako elita RS tone u spiralu kreiranja fašističkog političkog režima u etnokratskoj RS, još jednom pokazujući da će svaka etnokratija zbog svoje samodovoljnosti, zatvorenosti i militantnosti, prije ili kasnije potonuti u ambis fašizma. To je naprosto igra koja se može započeti igrati u svim vremenima, na svim prostorima i na hiljadu načina, ali samo sa jednim te istim krajem.